

Digressioner om et hus i Rom i oktober 2019 - skrevet i april 2020 af en arkæolog

Af museumsinspektør Per Kristian Madsen (suppleant i Romselskabets bestyrelse)

Digression nr 1 - Home office

De senere dage har jeg fra lejlighedens vinduer og ved passage af fortovet uden for huset kunnet se, at der bliver lagt nye varmerør, og at arkæologer fra Københavns Museum følger med i arbejdet. Asfalt, sten, grus, sand og beton samt noget sært, sort jord med murstensstumper i er dukket frem i lag efter lag. De udgør en samlet stratigrafi.

Stratigrafi betyder lagfølgeⁱ, og det er det, enhver udgravning bygger på, i form af den logiske analyse af lagserier og hvert enkelt lags og anlægs indbyrdes sammenhæng og indhold. For at gøre det ekstra spændende, gør vi det altid omvendt, også nogle gange, når vi fortæller om, hvad vi har fundetⁱⁱ. Forvirret – ja, selvfølgelig, for rækkefølgen, hvori man graver noget ud, er jo fra og med det yngste, som man selv står på og så nedefter, dvs. modsat af, hvordan lagserien er dannet og historien blev skrevet, så at sige. Og man skal altid huske på, at fortidens folk af og til havde det med at fjerne deres forgængeres efterladenskaber, så der kom rod i rækkefølgen ved at noget manglede i lagserien. De kunne også finde på at grave huller, f.eks. til fjernvarmerør og derved komme til at flytte noget gammelt med op i en nyere sammenhæng. Derved mister det ikke nødvendigvis sin betydning, men den kan være ny. Nogle gange har de så i forbindelse med deres grave- og anlægsarbejder netop bevidst tænkt og arbejdet næsten som arkæologerⁱⁱⁱ, og det skal næste afsnit af denne lille serie af omveje eller digressioner handle om^{iv}.

Via del Portico d'Ottavia nr 1-2 (Google map)

Digression 2^v – nu i Rom

”Her ser vi til højre... og her ser vi til venstre...”, sådan har jeg ikke helt sjældent stået og forklaret en gruppe tilhørere om et eller andet, f.eks. i Rom. Alene og straks i indledningen er der jo tale om grov vildledning, for er mit højre lig med tilhørernes højre – da ikke, hvis vi står med ansigterne mod hinanden, hvad der jo er det normale i den slags situationer, for slår jeg ud med min højre hånd, vil det være lig med den side, hvor tilhørerne har deres venstre hånd, hvis arm jo i øvrigt har sit udspring nærmest hjertet, fra hvilket der mentes at løbe en åre direkte til netop venstre hånds ringfinger. Men hvem har ret, og hvad er sandhed, som Pilatus spurgte? Steensen troede nok ikke på det med åren og ringfingeren, men han var jo heller ikke gift^{vi}. Og det med ringfingeren må ikke blandes sammen med det at være gift til venstre hånd.

Via del Portico d'Ottavia nr 1-2 (Foto Leif Larsson. Annas Romguide)

Så høje versus venstre er ikke ligegyldigt^{vii}, og slet ikke i det følgende, som hænger sammen med en iagttagelse fra den Rom-rejse, som Romselskabets bestyrelse foretog

sammen i oktober sidste år. Altså i forlængelse af Selskabets medlemsrejse i ugen forinden, som mange var med på. Huset, min hustru og jeg havde på min venstre hånd^{viii}, straks på hjørnet af indgangen til via del Portico d'Ottavia (helt præcist nr. 1 -2) – altså vel at mærke, når man kommer ind i gaden fra vest, fra den plads, der engang hed Piazza Giudia, er strengt taget en lidt sammensat affære. Lige noget for en arkæolog. Det rummer mange lag og dele, som det er værd at se nærmere på. Det passede derfor meget godt til, at vi skulle slå lidt tid ihjel, mens vi ventede på at gå lidt længere ned ad gaden for at spise en aftalt frokost med resten af bestyrelsen. Man skal jo nødig komme for tidligt og i hvert fald ikke før end 10-15 minutter efter aftalt tid^{ix}.

En fortovscafé ud for husets indgang med nr. 2 var den oplagte løsning. Havde bagerforretningen i husets hjørne været åben, ville vi – eller i hvert fald jeg – nok have købt ind af de lækre, men ofte lidt hårdtbagte mandelkager, bagt på store plader. Men nu var det jo altså lørdag, hvile- og lukkedag.

Digression nr. 3 - Ghettoen

Foto Mogens Bang

Mordet på tiden, l'assassinio del tempo, blev imidlertid sandt at sige indledt i solskinnet et stenkast syd for fortovscafeen^x, nemlig på Piazza delle Cinque Scole (Ja, sådan staves det på skiltet, og det er den, hvor der er en restaurant med plastikbånd i døren og håndskrevne menukort). Pladsen har navn efter de fem rabbinske skoler i området, og mens vi sad på et rækværk og ventede, overværede vi, hvordan medlemmer af den jødiske menighed fra den nærliggende synagoge nede ved Tiberen samledes på sydøstdelen af pladsen efter sabbattens højtidelighed. Alle i deres bedste tøj til lejligheden, så det gik ikke helt an, at nogle af børnene var stærkt interesserede i fontænen midt på pladsen.

Fontænegrundridet på Pzz. Giudia (Foto Mogens Bang)

Den er både stor, sprudlende og imponerende og fra 1591, hvor den blev sat op på den daværende Piazza Giudia, så den hører altså andetsteds hjemme. Dens oprindelige plads og kummens omrids er markeret i gadebelægningen, og vi gik henover det slyngede bassins form, da vi ankom. Herfra blev den fjernet, da man i anden del af 1800-årene nedlagde den jødiske ghetto og muren omkring den faldt. Via Portico d'Ottavia havde i en smallere udgave siden 1500-årene udgjort ghettoens nordgrænse, og fik i sammenhæng med dens fjernelse sit nuværende navn efter den fremdragne porticus nede i dens anden ende, hvor vi vist aldrig når ned med den fart, teksten bevæger sig fremefter på^{xi}.

Fontænen på Pzz. delle Cinque Scole (Foto Per Kristian Madsen)

Vigtigt er det, at fontænen på Piazza delle Cingue Scole fik sin nuværende plads i 1930, uden jeg ved, hvor den var henne i årene efter dens nedtagelse. Nyopstillingen bragte den frem i lyset og frem i tiden. Det kan beskrives som en stratigrafisk omlejring og måske et bevidst ønske om at bruge den som led i et strategisk budskab, hvem ved^{xii}. 1930 var midt i fascismens tidsalder i Rom, hvor byens og ikke mindst dens antikke mindesmærker fik den ramme og den fremtræden, de stort set endnu har i dag. Antikken og genbruget af den spillede en afgørende rolle i iscenesættelsen af styret og dets ambitioner^{xiii}. Men der er også ældre eksempler på antikt genbrugsteater – man skal bare få øje på det.

Digression nr. 4 – huset står der

Således er det, hvis man fra cafébordet ser nøjere på facademuren af hjørnehuset via Portico d'Ottavia 1-2, for dér finder man en hel samling af romerske kunstværker. Der er en grim løve i færd med at dræbe eller æde en antilope eller stenbuk, en jagthund snupper en hare, og der sidder en række på fire modfaldne personer og ser misundeligt ned på gæsterne ved caféens borde. De fire kommer fra et antikt gravmæle, sådan som det fremgår af en tilføjet indskrift: ”Vi kom frem i lyset på via Appia i 1478”. Sådan er mange mure i Rom prydet med indsatte fortidsstumper, for de vælter jo frem af jorden, i langt større omfang end ved udgravningen foran vores gadedør i København^{xiv}.

Fotos Per Kristian Madsen

Det giver ærværdighed og tyngde til byherren sådan at redigere og overføre, tradere, fortidslevnene til aktiv brug i sin egen tid. Al oprindelig lagfølge og forståelse er borte, men en ny sammenhæng og tradition er skabt af byherren og dennes arkitekt^{xv}. Agtværdige forfædres eksistens og dermed en gammel, ædel familie antydes af gravrelieffets portrætter af forfædre, også hvis der skulle være tale om en opkomling, en nyrig, en homo novus, men da står løven med sin styrke vagt ved huset. Og antilopen og haren – de bliver ædt^{xvi}. I mange af Roms kirker er der masser af antikke søjler og andre bygningsdele, som er sat sammen på nye måder, og som vidnesbyrd om en redigeret dyrkelse af antikken og fortiden, der faktisk er lige så gammel som det antikke Rom selv.

Romerne tog jo flittigt for sig af de græske kunstværker, efter at Grækenland var blevet erobret i 146 før Kristus. Der var ikke nok til alle, så kopisterne havde kronede dage og sørgede for, at meget af den græske kunst, vi kender til i dag, består af romerske kopier.

Denne all'antico-stil gælder ikke kun kirkerne. Se på Capitolhøjen bronzestatuen af ulvinden. Hun er fra etruskisk tid, og først engang i renæssancen kom de to diende smådrengene, Romulus og Remus til. Historien om Roms grundlæggelse blev opretholdt, redigeret og beriget. På samme måde med huset ved indgangen til via del Portico d'Ottavia og dets fortælling i lag på lag. Det afgørende er nu at komme på sporet af bygherren, og han har heldigvis ikke været spor tilbageholdende med at fortælle om sin egen indsats. Jagten på bygherren kunne foregå fra cafébordet^{xvii}.

Digression nr. 5 - på jagt efter bygherren

URBE ROMA IN PRISTINAM FORMA(m r)ENASCENTE LAUR. MANLIUS KARITATE
ERGA PATRI(am) (a)EDIS SUO/ NOMINE MANLIANAS PRO FORT(un)AR(um)
MEDIOCRITATE AD FOR(um) IUDEOR(um) SIBI POSTERISQ(ue) SUIS A
FUND(amentis) P(osuit) /

AB URB(e) CON(dita) / MMCCXXI L AN(no) M(ense) III D(ie) II P(osuit) XI
CAL(endas) AUG(ustas)

Udsnit af indskriften på huset via del Portico d'Ottavia 1-2 (Foto Walks in Rome (Est 200

Og så i lidt fri form på dansk:

Da byen Rom var i færd med at genfødes til fordums storhed opførte Lorenzo Manlius af sine egne sparsomme midler dette hus, kaldet det Manlianske, helt fra grunden af, ved

det jødiske torv for sig og sine efterkommere, i året 2221 efter byens grundlæggelse og 11 dage efter måneden augusts begyndelse, da han var 50 år, 3 måneder og to dage gammel.

Denne indskrift er hugget i indsatte tavler i form af et bredt bånd, som løber omkring hjørnet af huset via Portico d'Ottavia nr. 1-2. Bogstaverne er sine steder hugget på tværs af pladerne, og de er romerske i snit, således er der brugt V i stedet for U (det er ovenfor ændret for læselighedens skyld^{xviii}). Man kommer i tanker om romerske gravmonumenter og triumfbuer, ikke mindst da også ved den sidste del, der indledes med AB URBE CONDITA MMCCXXI, for det er ægte romersk datering og betyder ”2221 år efter byens grundlæggelse”. Rom blev jo grundlagt i år 753 før Kristi fødsel^{xix}, så dermed ender vi med en indskrift med året 1468. Tilmed den 11. dag efter August måneds begyndelse, for det står der til allersidst: ”XI Calendas Augustas”^{xx}.

Det er for året 1468 en usædvanlig måde at datere på, hvor man helt og holdent går i antikkens fodspor og udelukker såvel den kristne tidsregning som hvem, der dengang i 1468 sad på pavestolen (Paul 2, 1464 – 71). Ordet (r)enascente - genfødsel, giver forklaringen^{xxi}. Vi er godt og vel inde i Renæssancens brølende epoke, jf. løven, hvor grebet om samtiden fra f.eks. Lorenzo Manilius side, jf. løven og antilopen, krævede, at man så vidt muligt byggede på og genfødte antikkens udtryk, sprogstil og arkitektur, jf. de fire gravbuster. Hertil kommer, at bygherrens navn og gerning: LAUR. MANLIUS FUNDAVIT – Lorenzo Manilius grundlagde - er indhugget flere steder på facaden oven over dens åbninger, herunder også på græsk: ΛΑΥΠΕΝΤΙΟΣ Μ^{xxii}. Det lidt forvirrende udtryk HAVE ROMA ses også, men da det i virkeligheden skal læses som det klassiske AVE ROMA, dvs. ave Rom – hil Rom – så skulle der ikke være tvivl om, hvad Manilius ville. Hvad han i øvrigt var og gjorde, ved man faktisk ikke, men han har kendt sin humanistiske samtids virkemidler^{xxiii}.

Digression nr. 6 – en konge i Rom

Nu vidste vi der ved cafébordet, hvad det var for et hus, vi sad op ad, og det var inde fra dets mørke indre, at vores tjener kom med kaffe. Siden skulle han helt uforvarende vise endnu en ting ved huset frem. Før da skal man måske tænke på, at huset er så gammelt, at det var nyt, da den danske kong Christiern 1 var i Rom i 1474. Han kan have set det, og en antydning af, hvordan det hele kan have taget sig ud, findes på Guiseppe Vasis stik fra 1752 af Piazza Giudia med fontænen og Lorenzo Manilius hus til venstre ud mod den dengang meget snævre gade. Midt på pladsen står fontænen og til venstre for denne står galgen, mens indgangen til den romerske ghetto, som kom til efter Manilius' og Christierns tid, er til højre.

Hvor Christiern 1 boede i Rom, måtte vi her ved cafébordet lade ligge. Han havde rigeligt at se til med sine succesrige forhandlinger med paven (Sixtus 4, 1471-84) om tilladelsen til at grundlægge Københavns Universitet, når han kom hjem igen, hans modtagelse af den pavelige gyldne rose (en meget udsøgt orden) og meget andet.

G. Vasi. Vedute af Piazza Giudia med Manilios Casamento, galgen og porten til ghettoen, fra 1752

Christierns resultater hørte, at han fik pavens godkendelse af de ændringer, han allerede selv havde sat i værk hjemme i København af byens gamle Helligåndshus. Det blev fremover en klosterstiftelse med baggrund i pavelige afladsbreve og kongeligt tilskud og nybyggeri, f.eks. af den endnu stående, lange fløj nord for kirken. Til foretagendet skal der have hørt et såkaldt hittebørnshospital, hvor nyfødte og efterladte børn kunne indgives anonymt af deres mødre straks efter fødslen. En type institution, der kendes vidt omkring i Europa, og faktisk var der for få år siden en drøftelse herhjemme af, om man skulle etablere såkaldte børneluger eller skuffer til at aflevere hittebørn i. I Firenze kan man stadig se sporene af en sådan anordning, en "ruota degli esposti", på Filippo Brunelleschis Ospedale degli Innocenti fra begyndelsen af 1400-årene. Den samme indretning findes i Ospedale di Santo Spirito in Sassia i Rom – De tyske Helligåndshospital i Rom, som brændte i 1471, men som Sixtus IV straks lod genopføre i forøget udgave med henblik på jubelåret 1475^{xxiv}. Indvendig blev det dekoreret med langt mere end 1.000 kvadratmeter vægmalerier, og heriblandt er et billede af, hvordan Sixtus IV overrækker den hvide, pavelige rose til kong Christiern^{xxv}. Bagest i hans følge af hofmænd står der en med et våbenskjold, hvor man tydeligt ser Sveriges tre kroner øverst til venstre (heraldisk) og derunder nok de Venders lindorm. Øverst til heraldisk højre anes de danske leoparder, og så må det derunder være Norges øksesvingende løve. Fire kongedømmer foruden hertugdømmerne Slesvig og Holsten – noget af en konge.

Hvad Christiern måske har tænkt om nødvendigheden af et sådant Helligåndshospital, når han nu fik installeret et universitet med ene mandlige studenter i byen, det ved vi ikke, men måske, og med på rejsen var den mangeårige forstander for Helligåndshuset og -klosteret i København. I hvert fald er der ingen tvivl om, at Christiern nød livet i renæssancens Italien og fik noget med sig hjem. "Smukke dyr, der ikke kan tale – Pulchra bestia, si non careret loquela" lød det lidt spydigt om kongen i en romersk krønike fra samtiden, eller også var det en kardinal, som sagde det. Her bør lige nævnes, at kongen ifølge strengen på søjlen midt i Roskilde Domkirkes Helligtrekongerskapel, som

han og hans dronning Dorothea selv lod opføre til bl.a. at blive begravet i, målte hele 219,5 cm – hvor rigtigt det nu er^{xxvi}. Søjlen er af granit, sammensat af to stykker, og synes at være poleret ved drejning. Det var jo fristende at tro, at kongen tog den med hjem fra Rom, men kapellet er altså bygget, før han tog derned^{xxvii}.

Digression nr. 7 – endnu en indskrift

På syvendedagen skal der hviles i henhold til loven og profeterne, og det var jo altså også en lørdag, den 26. oktober 2019, og tiden var både slået ihjel og kommet til at mødes med de resterende deltagere i bestyrelsens Rom-rejse. Så vi skulle betale, og netop da så jeg til højre for tjeneren endnu en gammel indskrift på Lorenzo Manilius' hus. Under en lille metallåge med nøglehul og en sprække til møntindkast sidder der en marmortavle, hvor den nederste indskrift ikke lader nogen i tvivl. Her står "Date per gli orfani – giv til hittebørnene". Og ovenover en indskrift, på hebraisk, læst fra højre mod venstre: "Lema-an Hajetâmin – for de forældreløse"^{xxviii}.

Indskriftssten om hittebørn og metalkassen over den. (Foto Per Kristian Madsen)

Der må være tale om en indskriftsten fra ghettoens tid, ville jeg stærkt tro. Bogstavformerne i de italienske ord tyder derpå. Derimod er metalboksen og nøglehullet forholdsvis moderne at se til, så måske er boksen og stenen bragt sammen i den nu så arrede husfacade, men det er nok også, fordi jeg som arkæolog hænger fast i lag-på-lag-tankegangen. Altså endnu et eksempel på genbrug, på et hus, der begyndte som residens for en romersk renæssancehumanist med klassisk dannelse og hang til selvværd, et hus, som måske, og det aner vi ikke, har været vist frem for kong Christiern 1 i 1474, og som nu er en lidt slidt affære med sine caféer og butikker. Og altså også en indskrift på hebraisk. Det satte altsammen tankerne i gang og lod dem løbe vidt omkring om det, som Vasi kaldte ”Casamento con iscrizione antica – Beboelsesejendom med antik indskrift”. Det ville nok have glædet Lorenzo Manilius at blive tillagt en antik indskrift, for så var hans mål om genfødslen af antikken jo nået. – Det samme blev vores mål, da vi endelig fandt længere ned ad gaden til vores ventende rejsefæller. Hvad vi så fik til frokost, da vi endelig kom så vidt – jeg husker det ikke, men artiskokker var nok iblandt.

Noter ^{xxix}

ⁱ Stratigrafi af latin stratum, der betyder lag. Princippet bag, det såkaldte superpositionsprincip, er opstillet af Niels Steensen i 1669, hvor han fastslog som et princip, at de nederste lag i uforstyrrede lagserier er ældre end lagene ovenover. Med denne og andre opdagelser rystede han det ellers gængse verdensbillede og bidrog afgørende til den rationelle forståelse af verden og menneskekroppens fysiologi. Niels Steensen endte med at konvertere til katolicismen og blev biskop. Han søges tillagt helgenry og er indtil videre i hvert fald saligkåret – hans grav findes i Firenze i San Lorenzo Kirken.

ⁱⁱ Og anvendelsen af noter er yderst nødvendig af hensyn til det kollegiale omdømme og arkæologiens ry som en af de secrete videnskaber.

ⁱⁱⁱ Skal man være ærlig, indebærer det strengt taget, at læserne bør være på kritisk vagt over for det, der fortælles.

^{iv} I øvrigt kan det være, at stratigrafi kunne være i en slags familie med strategi, som har græsk ophav og betyder læren om feltherrekunsten, idet en strateg var en general. Det omvendte er så langt fra altid tilfældet. Man kan hælde til visheden om, at den Gud giver et embede, giver han også kløgten til at udøve det. Men Gud står jo ganske tydeligt ikke bag alle udnævnelser, tror jeg.

^v Digression af latin digressio, som betyder afrejse, eller at man springer fra det egentlige emne til noget andet. Det gør digressus også, og det første er hunkøn, det andet hankøn. Jeg benytter mig af begge køn i det følgende.

^{vi} Johannes, kap. 18, 37-38 med en romersk kommentar.

^{vii} Videnskaben, i dette tilfælde heraldikken, har om ikke løst problemet med sandheden, så dog bidraget til, at vi kan komme videre. Heraldisk højre, henholdsvis venstre er det højre eller venstre, som gælder for det, der iagttages eller beskrives, dvs. at henviser man som omviser til heraldisk højre, så er det det samme tilhørerne ser f.eks. på et maleri, hvis de altså ser på den afbildede persons egen højre arm. Vel at mærke både, når de står med front mod foredragsholderen eller indtager en hvilken som helst anden position og forudsat, at alle er enige om, hvad man skal se på. Helt enkelt sagt er heraldisk højre i et billede af en person den side, personen har sin højre arm i – med mindre han eller hun er vist set fra ryggen, sådan som Eckersberg gjorde det engang. Rygmotivet i oprappet form findes også hos Goethe i hans Romerske Elegier.

^{viii} Se foregående note – i praksis kan det stærkt anbefales at pege på det, man snakker om, men ikke at røre ved det. Og i øvrigt har Sisse og jeg en gang imellem lidt svært ved at blive enige om f.eks. højre og venstre – men lad det nu ligge. Husk blot, det var huset på min venstre hånd, da vi begge kom ind i gaden.

^{ix} Det kan man selv i de bedste familier finde forskellige synspunkter på.

^x Udtrykket findes allerede i Lukasevangeliet, kap 22, vers 41. I dag er et dansk stenkast i gennemsnit 152,8 m, dvs. inden for en variation fra 23 til 343 m. En romersk fod er lige godt 29 cm, inden for en millimeter er det lig med højden på et A4-ark, så der går altså godt 526 romerske fod eller lige så mange ikke overlappende A4-ark på et stenkast af gennemsnitlig, dansk længde. Sådan hænger tingene ofte sammen, man skal blot se sammenhængen, som en kollega engang sagde.

^{xi} I øvrigt burde vi have set på, hvad ghetto betyder og kommer af, men det står i leksikonet.

^{xii} Jeg ved det ikke.

^{xiii} Se Ole Andersens artikel i SPQRs Nyhedsbrev om Augustus' Mausoleum. Han, altså Augustus, fik lige nævnt sin indsats i sit testamente.

^{xiv} Ikke mindst kunsthistorikeren Maria Fabricius Hansen har skrevet meget om disse ting, altså ikke om udgravninger i København, men om brugen af ældre spolier i yngre romerske bygværker. Karl den Store, kejserkronet i Rom i år 800,

fik fine stykker hjem til sin hovedresidens i Aachen, hvor han dagligt brillerede med sine evner som mestersvømmer, ligesom en vis og noget senere, kinesisk leder.

^{xv} I porten ind til Københavns Bispegård i Nørregade, over for Vor Frue Kirkes nyklassicistiske tempelfront, er der indmuret ægte antikker, og inde i trapperummet fortsætter det med en udstilling. Der er faktisk også en runesten, som biskoppen har fået foræret fra Lund i Skåne. Dens indskrift er den første bevarede på dansk, hvor ordet "kirke" er med – men navnet på kirken stod på den ende af sten, som endnu ikke er fundet. Om københavnske portrum, se i øv. Susanne Trudsø tidligere i SPQRs Nyhedsbrev.

^{xvi} Løver er noget af det sværeste, rent symbolmæssigt. For hvem holder de egentlig med – det kommer jo an på, hvem de slår ihjel, og om det er de gode eller de dårlige., og hvad løven så selv er. Vi lader det ligge her, men husk, at en løve ved døren er bedre end en fugl på taget.

^{xvii} Sådan er der ofte en sammenhæng mellem arkæologiske undersøgelser og velegnede vederkvælgelsessteder.

^{xviii} Ja, jeg ved godt, der så også kunne ændres på så meget andet. Parenteserne markerer vdeladelser eller forsuundne bogstaver. For nv lige at vdpensle det med u og v.

^{xix} Er Kristus så inden for dette system født i år 1 eller år 0. Det sidste år findes jo ikke, så det må blive år 1 efter Kristus, hvilket jo er ret ulogisk. Men graviditetsperioden forud for fødslen hjælper jo på det, og hertil kommer, at vi er sikre på, om end vi ikke ved det, for efter moderne beregninger blev Jesus født nogle år før år 1, at han døde som 33-årig. Det er den alder, hvori man opnår saligheden, og den samme alder, som bl.a. Alexander den Store havde, da han, efter at have erobret alt det, han kunne nå, forlod denne verden. Montaigne skrev om dette, mens han sad i sit tårn. Lorenzo Manilius var altså en ren olding, da han byggede sit hus.

^{xx} Her er det et problem, at jeg ikke har en helt pålidelig afskrift eller et foto – men ukendskab til kilden har jo aldrig forhindret, at man alligevel udtaler sig. Det samme gælder emnet. Augustus hed egentlig Octavianus, jf. note xiii.

^{xxi} Det skyldes ikke reklamer fra et kendt romersk varehus, "Rinascente, Il Department Store Italiano con il Meglio di Moda, Bellezza, Design e Gourmet" for nu at demonstrere lidt internationalt italiensk.

^{xxii} Tak til Sisse for venlig bistand med det græske.

^{xxiii} Indskriften har hans navn som MANLIUS, men huset går under navnet Casa di Lorenzo Manilio. Det lader vi så stå til en anden gang.

^{xxiv} I jubelåret 2000 var der lige uden for den nordre kolonnade på Peterspladsen en bod, hvor man for en ublu pris måtte købe lange bukser af papir, hvis man havde (for) korte bukser på – ellers kom man ikke ind i Peterskirken og fik del i den særlige aflad og velsignelse. "Non ardet – (penge) lugter ikke", som det har heddet siden antikken.

^{xxv} SPQRs formand, Mogens Bang, har venligst henvist til maleriet, som er afbildet i værket Rom og Danmark bd. 1, s. 49. Christiern er portrætteret på en fornem medalje, skåret af B. Melioli i 1474 i anledning af kongens rejse til Rom. Desuden er han afbildet på en fresco i slottet i Mantova og på flere hjemlige gengivelser. Han siges at have haft valgsproget "Dyden viser vejen", han igangsætter den oldenborgske kongelinie i Danmark, med kraftigt underbid og store næser. Ingen dansk konge herskede nogensinde over så stort et rige, Danmark, Sverige og Norge med bilande samt hertugdømmerne Slesvig og Holsten - nok bortset fra Knud den Store, der var i Rom i 1027, så romerne vidste nok, hvad en dansk konge var for en herre.

^{xxvi} Kisten blev åbnet ca. 100 år efter kongens død for at man kunne kontrollere hans højde, men der er ikke overleveret noget om, hvad man fandt ud af dengang. Sidenhen har der været andre nede med målebåndet, og en højde på skelettet på tre alen, dvs. 188 cm, er opgivet – det er så nok noget for meget, for man kan ikke uden videre sidestille de to slags mål. Jeg tror selv, han var 179 cm høj, for det har jeg altid syntes, er en perfekt højde. Og det er rigtigt, at Christiern mangler to tænder, som han fik slået ud under slaget på Brunkeberg.

^{xxvii} Se note xxiii.

^{xxviii} Tak til bestyrelsesmedlem i Romselskabet Christine Marstrand for kyndig hjælp med at fastlægge den korrekte form af verbet dare, at give. Det står her i 2. person flertal, imperativ. Københavns biskop Peter Skov-Jacobsen har venligst formidlet bistand fra Københavns overrabbiner Jair Melchior i form af oversættelsen fra hebraisk.

^{xxix} Noter skal holdes på et minimum og alene bestå af henvisninger til kilder og litteratur. Der må ikke være medsnakken af nogen art, udover tak til dem, som hjalp forfatteren. Snakkenoter er ofte ved siden af, for ved at aflede læseren, skal de af og til dække over, at forfatteren er på tynd is – eller også rummer de en slet skjult bemærkning om en eller anden, som f.eks. hvis jeg nu skrev om en god, glad kulturminister.